

НОВИЙ РІК ЯКЫЙ, ЦІЛИЙ РІК ТАКЫЙ – ŁEMKOWSKIE PRZYSŁOWIA LUDOWE PÓŁROCZA ZIMOWO-WIOSENNEGO WE WSI ŚWIĄTKOWA WIELKA

TOMASZ KWOKA

Jagiellonian University in Krakow

LIKE NEW YEAR, LIKE WHOLE YEAR – LEMKO FOLK PROVERBS OF THE WINTER-SPRING HALF-YEAR IN THE VILLAGE OF SWIATKOWA WIELKA. The paper presents the analysis of Lemko proverbs from the book *Lemko Proverbs and Sayings from Swiatkowa Wielka and the Surrounding Area* (2021) by Boleslaw Bawolak (born 1951), as they provide a basis for reconstructing folk beliefs embedded in folk paroemias, concerning the principles of running a household, the relationship between natural phenomena and their impact on human life. The Lemko paroemias that constitute the focal part of the analysis, mainly consist of prognostics, recommendations and instructions, warnings and precautions, rules and norms, as well as other popular observations of nature and its impact on the lives of the former Lemko inhabitants of the village of Swiatkowa Wielka in the Low Beskids. Based on the fact that calendar proverbs constitute a fundamental part of the symbolic culture of nations and communities, the analysis allows to confirm that, as an integral element of non-material culture, the studied paroemias promoted best practices in running a farm, indicated preferred methods of land tillage, and defined time limits for specific activities. Thanks to them, the rural community used the knowledge and experience contained therein to maximize cultivation and harvest. Even though a substantial portion of the calendar paroemias has lost its original motivation, it remains a record of bygone culture, everyday customs, sensibility, and the way of thinking of past generations. The collection of Lemko calendar proverbs from Swiatkowa Wielka is of paramount importance as it constitutes a testimony to the culture of the people the majority of whom left their homes irretrievably between the years 1945–1947.

Keywords: Lemko proverbs, ritual calendar, folk calendar, Lemkos, Swiatkowa Wielka

We frazeologii zawarty jest językowy obraz kultury, obyczajów, stereotypów. Jej elementy reprezentują zbiór powszechnie uznawanych przekonań, wierzeń i postaw, opartych na wieloletnich obserwacjach i potwierdzanych własnym doświadczeniem. W sposób ekspresywny przedstawiają, czasem wyjaśniają, zjawiska życia ludzkiego, ich stosunek do otaczającego świata, opisują zjawiska przyrodnicze, a nawet wydarzenia społeczno-historyczne.

Stanowią językowo utrwalony zapis obserwacji zwyczajnego, codziennego życia; skarbnicę prostych ludowych zaleceń, porad i mądrości z jednej strony oraz bogactwo uniwersalnych prawd z drugiej. Upamiętniają dawny świat, ze wszystkimi jego realiami, wartościami i symbolami, cechują się antropocentryzmem – charakteryzują człowieka, który jest miarą otaczającego go świata (por. Rak & Sikora 2016: 95).

Przysłowia, interpretowane jako nośniki treści kulturowych, pozwalają odtworzyć składniki językowego obrazu świata, kategorii badawczej rozumianej za Jerzym Bartmińskim jako: *zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci sądów o świecie* (Bartmiński 2006: 76). Przysłowia, porzekadła i prognozyki mają charakter naturalny, wyrażają spostrzegawczość utrwaloną w języku przez naszych przodków, którzy swą wiedzę czerpali ze zjawisk przyrodniczych i obserwacji natury (por. Hampl 2015: 116). Zwykle mają one postać zdania, bardzo często rymowanego, wyróżniają się stałością formy oraz dwustopniowością znaczenia. Pełnią przede wszystkim funkcję dydaktyczną, prezentując konkretny morał, ale pokazują również ważne profilowanie komponentów językowych, zawartych w jednostkach frazeologicznych i idiomatycznych (Hampl 2012: 25–26).

Inspiracją dla niniejszego artykułu stały się dwa krakowskie tomy wydane na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego: *Słowiańska frazeologia gwarowa* (Rak & Sikora 2016) i *Słowiańska frazeologia gwarowa II* (Rak & Mokienko 2020), których redaktorzy stawiając pytania o rozwój frazeologii gwarowej, wyznaczają najważniejsze cele przed nią stojące. Przedstawiona poniżej analiza paremiologiczna, jako odpowiedź na te wyzwania, jest także próbą przybliżenia rzadziej opisywanych ludowych paremii łemkowskich.

W opracowaniu wykorzystany do analizy zostanie korpus wyekscerpowany z materiału zebranego przez Bolesława Bawolaka¹, mieszkańca wsi Świątkowa Wielka w Beskidzie Niskim (wschodnia Łemkowszczyzna)². W wydanej w 2021 roku książce *Łemkowskie przysłowia i powiedzenia ze Świątkowej Wielkiej i okolic*³ jej autor zgromadził niespełna 7 tysięcy

1 Bolesław Bawolak jest także autorem wydanej w 2019 wielkiej monografii *Łemkowskie wesele w Świątkowej Wielkiej*.

2 Wieś Świątkowa Wielka położona jest we wschodniej części Beskidu Niskiego, w gminie Krempna. Do II wojny światowej zamieszkała była niemal w całości przez ludność łemkowską. W 1945 roku prawie wszyscy mieszkańcy Świątkowej Wielkiej wyjechali na Sowiecką Ukrainę, a pozostałych, w ramach Akcji Wisła w 1947 roku wysiedlono na tzw. Ziemie Odzyskane. Dopiero po 1957 roku niewielka ich część wróciła do Świątkowej Wielkiej (Sercu bliski Beskid Niski, <http://www.beskid-niski.pl/index.php?pos=/miejsco-wosci&ID=128>. Accessed 10.04.2021).

3 Analizowane przysłowia zapisano zgodnie z zasadami ortograficznymi języka łemkowskiego, ale w formach uwzględniających podstawowe cechy gwarowe wsi Świątkowa Wielka i cechy idiolektu autora zbioru. Wszystkie paremie bez oznaczeń bibliograficznych, ale z numerami stron, pochodzą z książki *Przysłowia i powiedzenia łemkowskie ze Świątkowej Wielkiej i okolic*.

przysłów, powiedzeń i prognostyków funkcjonujących w komunikacji językowej obecnych i byłych mieszkańców wsi¹.

Przysłowia i powiedzenia zajmują wyjątkowe miejsce w kulturze ludowej, są głęboko zakorzenione w folklorze słownym, wykazując związek z potocznym doświadczeniem i tzw. zdroworozsądkowym myśleniem, co szczególnie istotne jest dla tzw. prognostyków (przysłów meteorologicznych i agrotechnicznych). Jako efekt wieloletnich, wielopokoleniowych doświadczeń i obserwacji pogody, tworzyły system wskazówek zachowań i postępowań, swego rodzaju poradnik dla rolników i pasterzy, były zatem elementem meteorologii ludowej. W zebranych przez Bawolaka materiale znalazło się około 500 paremii kalendarzowych, co stanowi około 7% całego korpusu.

Przysłowia kalendarzowe i prognostyki wyrażały zdolność obserwacji otaczającego świata i zależności między zjawiskami atmosferycznymi, zachowaniem zwierząt lub roślin, przyrody. Powstanie prognostyków było wynikiem życia blisko przyrody, obserwacji zjawisk w niej zachodzących, a także próbą stworzenia konstrukcji przyczynowo-skutkowych, uproszczonego obrazu, który umożliwiałyby zrozumienie świata i rządzących nim praw.

Przysłowia kalendarzowe dotyczą opisu i zapowiedzi zjawisk i prognoz atmosferycznych, oceniania stanu przyrody, wskazówek praktycznych dla mieszkańców wsi – rolników i hodowców zwierząt. Określone zjawiska przyrody były wskazówką dla rozpoczynania lub kończenia prac gospodarczych na polu, w lesie, wokół domu. Poza porami roku, także kalendarz świąt cerkiewnych i dni, w których wspominano konkretnych świętych, wyznaczał cykl życia na wsi. Święta kościelne czy imiona świętych, wymienianych przez kapłana podczas liturgii, pozwalały orientować się w czasie, w logiczny sposób połączyć zjawiska przyrody z postaciami świętych, którzy w wierzeniach ludowych posiadali także możliwość wpływania na przyrodę. Wyszukiwanie zależności między określonymi zjawiskami atmosferycznymi i zachowaniem przyrody a kalendarzem kościelnym miało zapewnić odpowiedni poziom zbiorów, a co za tym idzie wystarczającą ilość pożywienia na cały rok.

Przysłowia z zakresu tradycji ludowej przepowiadania pogody i pór roku, obejmują także tzw. ludową prognostykę. Przysłowia kalendarzowe, zgodnie z *Nową księgą przysłów*

---

1 Według autora książki, aż 90% zgromadzonego materiału stanowią paremie ze źródeł ustnych (głównie ze zbiorów własnych oraz pozyskane od informatorów mieszkających obecnie w Ukrainie), a jedynie 10% z dostępnej mu literatury frazeologicznej, m. in. z prac: Іван Франко, *Галицько-руські приповідки*, Львів 1901–1910; Т. Панасенко, *Українські прислів'я та приказки*, Харків 2008; Роман Періг, *Лемки приповідують – Приповідки і не лем північних Лемків*, Львів 2017 oraz Oskar Kolberg, *Sanockie-krośnieńskie*, tom 49–51, Wrocław–Poznań 1972–1974 (Bawolak 2021: 54).

i wyrażen przysłowiowych polskich zaliczane są do przysłów niewłaściwych, ponieważ nie spełniają wszystkich cech wymienionej kategorii. O ile charakteryzują się dydaktyzmem, małą zmiennością i względną trwałością w języku oraz powszechnością, o tyle brakuje im alegoryczności i nie przekazują abstrakcyjnych treści, nie odwołują się do prostych obrazów (NKPP: VIII–IX, por. także Popławski 2020: 225). Paremie ludowe, kalendarzowe: *W lapidarnej formie przy wykorzystaniu prostych środków językowych utrwaliły użyteczne prawdy wynikające z obserwacji otaczającego świata i doświadczenia życiowego. Prawdy te łatwo dało się zapamiętać i ustnie przekazać kolejnym pokoleniom* (Popławski 2017: 300).

Tradycyjne prognostyki to zapis obserwacji przyrody, zależności w niej zachodzących, często potwierdzanych naukowo, ale jak pisze Koper, to także jakiś świat możliwy, oparty na mitologicznych wyobrażeniach dotyczących czasu, zwłaszcza okresów, dni, świąt mających swoje obrzędowe, mitologiczne znaczenie. Mniejsza część prognostyków bazuje na myśleniu mitologicznym, wyobrażeniach człowieka o pogodzie i składających się na nią składników. Dotyczy to głównie prognoz długoterminowych (Koper 2000: 234, 247)¹.

Omawiane w artykule łemkowskie przysłowia kalendarzowe tworzą obraz zimowo-wiosennego półrocza rolniczo-gospodarskiego w Świątkowej Wielkiej. Zgodnie z dokonaną przez Popławskiego charakterystyką tego typu paremii, w ich skład wchodzi grupy tematyczne dotyczące m. in. pracy na roli i w gospodarstwie, życia zgodnego z cyklem przyrody oraz relacji między człowiekiem, zwierzętami a przyrodą wokół (Popławski 2017: 290–292). Analizowane przysłowia kalendarzowe dotyczą pierwszej połowy roku kalendarzowego, poczynając od przełomu grudnia i stycznia, a na wiosennych pracach polowych kończąc. W wierzeniach dawnych mieszkańców wsi to początek roku kalendarzowego i najważniejsze święta tego okresu zwiastowały cały nadchodzący rok, zapowiadały pogodę na dalsze miesiące i wskazywały wielkość przyszłych plonów².

1 Jak pisze Koper, szczególną rolę w organizacji przepowiedni odgrywa zasada metonimii, która polega na kojarzeniu dwóch okresów pozostających w stosunku przyległości jako część i całość, czas postrzegany jako rozpoczynający pewien okres i będący tym okresem. W tradycyjnej kulturze Słowian ważna była magia pierwszego dnia. Ważne były także inne dni, np. Boże Narodzenie, które pokrywało się w ludowym kalendarzu z początkiem roku solarne, a w obserwacji ludzi – wydłużeniem dni i zbliżającym się początkiem okresu wegetacyjnego. Do tej grupy przysłów można zaliczyć także zwiastuny nadchodzących pór roku, zmian pogody, np. deszcze, grzmoty czy przyloty ptaków z ciepłych krajów. Świątkowskim przykładem takiego mitologicznego podejścia może być proverbium *Першуй, другый, третій якый, цілий місяц такый*, 446.

Obok metonimii, autorka wyróżniła także zasadę metafory (podobieństwa). Opiera się ona na kojarzeniu okresów oddzielonych od siebie, które mogą funkcjonować jako analogiczne. Chodzi tu na przykład o okresy oddzielone od siebie półroczem: zima – lato lub jesień – wiosna (por. Koper 2000: 236–241).

Obydwie zasady widoczne są w paremiach zapisanych przez Bawolaka.

2 Okres letnio-jesiennego półrocza w świetle przysłów łemkowskich scharakteryzowany zostanie w odrębnym artykule.

ZIMA

Roczny cykl obrzędowy Łemków zaczynał się w czasie przesilenia zimowego, na początku roku kalendarzowego i solarne i obejmował cykl świąt od Bożego Narodzenia do Chrztu Pańskiego (Blin-Olbert 1994: 315)¹. Zima i wiosna były najcięższymi okresami w życiu na wsi, ponieważ egzystencja mieszkańców zależała wyłącznie od zbiorów letnio-jesiennych. Stąd też wśród analizowanych paremii sporo dotyczy znaczenia pracy w lecie i wczesnej jesieni, które miały zapewnić przeżycie zimy i wiosny (*Зима ся звидат, де было літо, 426. Хто зна в літі роботу, не ма в зимі клопоту, 240. Што осінь принесе, то зима рознесе, 416*). O ile praca zapewniała spokój, o tyle lenistwo zapowiadało głód (*Хто зерна не позберат, тот в зимі з голоду вмерат, 244*).

W okresie wyznaczanym dniem archanioła Michała (9/21 listopada) i świętem Zwiastowania NMP (25 marca / 7 kwietnia) ludzie nie wykonywali prac polowych. Długie zimowe wieczory mężczyźni poświęcali na prace domowe, reperacje domów, a kobiety na rwanie pierza, przędzenie, szycie... Jednym z popularniejszych sposobów spędzania wolnego czasu przez cały okres Postu Filipowego (15/28 listopada – 24 grudnia / 6 stycznia) były tradycyjne *weczirky*, na których kobiety i panny wspólnie przędły len, konopie, wełnę. Nierzadko odwiedzali ich kawalerowie, aby przy wspólnym śpiewie i grach towarzyskich zapoznać przyszłe żony (*Хто по вечірках ходит, до того жена на свята приходит, 486*).

W tradycji łemkowskiej, znaleźć można sporo prognostyków, które na podstawie pogody w lecie (*Як літо з дожджами, то зима зо снігами, 422. Як ся в серпни павучыны снуют, остру зиму сповіщуют, 446. Як в серпни спека, то тяжка зима нас чекат, 446*) lub na jesień (*Як осінь долго тепло тримат, то нагли прийде зима, 416. Як осінь заглена, то зима засніжена, 416. Як осінь тепла, то зима буде долга і студена, 418*) zapowiadały czas nadejścia lub przebieg zimy. Wśród analizowanych form ważnym indykato-rem było zachowanie liści na drzewach, których późne opadanie zwiastowało ostrą zimę. Było to zjawisko zaobserwowane przez pokolenia mieszkańców Świątkowej Wielkiej i poświadczane w kilku prognostykach (*Як листя вчасно опадают, остру зиму заповідают, 718. Як пізно листя опадают, то остри зимы бывають, 718. Як листя на дереві ся міцно тримат, пізну зиму заповідат, 718*).

W podobny sposób przebieg zimy prognozowano na podstawie pogody w określonych miesiącach, np. w październiku (*Як в жолтні студено, буде долго холодна зима,*

1 Należy pamiętać, że prawosławni i grekokatolicycy Łemkowie posługują się kalendarzem juliańskim, opóźnionym wobec gregoriańskiego o 13 dni. W związku z tym, łemkowskie Boże Narodzenie świętowane jest ponad 2 tygodnie po przesileniu, a więc 7 stycznia. Kalendarz jest także przyczyną różnic w *atrybutach* przypisywanych niektórym świętym lub świętom (przykładem jest analogia między łemkowskimi paremiami Gromnicy i polskimi świętego Walentego).

буде засніжено, 446. Як жолтень тепло тримат, буде тяжка зима, 446) lub listopadzie (В листопаді мороз тримат, то не долга буде зима, 434. Як в листопаді листя не опадають, долгу зиму заповідають, 434).

W łemkowskich prowerbiach odnaleźć można także próby prognozowania przebiegu i długości zimy, zwykle na zasadzie tworzenia pewnych zależności typu: Пізна зима долго тримат, 426, lub zgodnie z mitologiczną wiarą, że przebieg pory roku zależy od jej początku – w tym wypadku od grudnia lub stycznia (Як ся грудень зачынат, така ма быти і ціла зима, 430. Грудень показує, яку зиму Панбіг рыхтує, 430. Як грудень мяккый, то і зима мягка, 430).

Jednym z najbardziej wśród Łemków czczonych świętych był archanioł Michał¹, którego dzień wspomnienia – 9/21 listopada oznaczał koniec letniego półrocza, zakończenie prac polowych i początek okresu zimowego (Святий Михал на білым кони прііхал, 478)². Dla działających w XVII i XVIII wieku beskidników data ta wyznaczała okres odpoczynku od zbójeckiego fachu. Wokół dnia liturgicznego wspomnienia archanioła narodziła więc liczna grupa prognostyków, w których pogoda mogła zapowiadać albo łagodną (Як вітер з полудня на Михала, то буде зима мала, 480), albo ostrą zimę (Як на святого Михала мороз тримат, буде остра зима, 480. Як на святого Михала ніч ясна, то буде зима страшна, 480)³.

Paremie ludowe związane z dniami świątecznymi lub liturgicznym wspomnieniem świętego tworzą odrębną grupę przysłów, opisujących pogodę na zewnątrz lub, w postaci prognostyków, zwykle długoterminowych, przewidujących ją na przyszłość. Przykładem może być dzień świętej Katarzyny (24 listopada / 7 grudnia), kiedy ziemia pokryta już była śniegiem (На святу Катерину земля має сніжну перину, 470) i należało szukać ciepłej pierzyny oraz towarzystwa na długie zimowe wieczory (На святу Катерину, бер собі жену під перину, 470. По святіу Катерині, думай, хлопе, о перині, 470). Prognostyki z Katarzyną zwiastowały pogodę na nadchodzące miesiące (День святой Катерины який, цілий груден такый, 470. Яка свята Катерина, так і Новий Рік ся зачынат, 470).

1 O sile kultu świętego Archanioła Michała na łemkowszczyźnie świadczy, poza frazeologią, na przykład liczba cerkwi pod takim wezwaniem (np. we wsiach Wierchomla, Wysowa, Łosie, Regietów, Świątkowa Mała i in.). W polskiej frazeologii także znaleźć można kilka przysłów z św. Michałem, np. *Na święty Michał kopy z pola pospychał. Po świętym Michale granic nie ma wcale. Po świętym Michale już wszędzie możesz paść* (Popławski 2020: 228–229).

2 Sam początek zimy wiązany był również z dwoma świętymi, których imiona w języku łemkowskim miały taką samą formę Артым: z Artemiuszem (20 października / 2 listopada, *Од Артыма іде зима, 472*) i Artemasem (30 października / 12 listopada, *Од Артыма зачынат ся зима, 472*).

3 Zwiastun pogody na początku zimy był także powiązany z dniem Pokrowy, świętem Opieki NMP (1/14 października): *Як на Покровы дощ і вітры дуют з полудня, буде тепло до піл грудня, 462*.

Analogicznie odczytywano także warunki panujące w dzień świętego Andrzeja (30 listopada / 13 grudnia): *Як на Андрия погідно, то і в зимі лагідно, 472. Як на Андрия студено, то і в зимі шалено, 472*). Świetnymi prognostykami dotyczącymi zimy byli także święty Roman (18 listopada / 1 grudnia: *На Романа зима скарана, 482*), święta Barbara (4/17 grudnia: *Най кождий памята, яка Варвара, такы свята, 468*), święta Anna (9/22 grudnia: *Яка Анна до полудня, така санна в кінци грудня, 468*), święty Tomasz (10/23 grudnia: *Гварит святий Тома, в грудни найліпше сід дома, 484*), święty Makary (19 stycznia / 1 lutego: *Святий Макар іде горами з великыма снігами, 478*), święty Maksym (21 stycznia / 3 lutego: *Коло Максима іщы тримат ся зима, 478*) oraz święto Wprowadzenia do świątyni NMP (21 listopada / 4 grudnia: *Свята Пречыста вркыват снігом землю до чыста, 486*)². Najważniejsza postać cyklu grudniowego, otaczana najwyższym kultem wśród Słowian wschodnich, to święty Mikołaj, biskup Mir Licejskich, którego grudniowe wspomnienie przypadało na 6/19 grudnia³. Paremie odwołujące się do tego dnia świadczą o zimie w pełni (*Од святого Микола, зима стає доокола, 480*)⁴.

Centralne miejsce w zimowym cyklu obrzędowym zajmowało Boże Narodzenie, które stojąc na granicy starego i nowego roku, było najbogatsze w obrzędy, również te łączące tradycje pogańskie z chrześcijańskimi. Przebieg wigilijno-bożonarodzeniowych obrzędów oraz obserwacja natury i zachodzących w niej wówczas zmian pozwalały wiejskim obserwatorom przewidywać bliższą i dalszą przyszłość. W wierzeniach łemkowskich mieszkańców Świątkowej Wielkiej bożonarodzeniowa pogoda stawała się podstawą prognoz krótkoterminowych (*Як на Святвечер / Різдо з даху тече, зима долго ся повлече, 486. Святий Вечер показує, який січень наступує, 486*). Podobnie było z kończącym okres świąteczny Jordanem, świętem Epifanii (6/19 stycznia), podczas którego święcono wodę w źródłach i rzekach (*Як на Йордан мороз тримат, буде іщы долга зима, 460*). Rozpoczynający się nowy rok był jednak o wiele ważniejszy dla prognoz długoterminowych. Jak pisał Reinfuss, wśród Łemków wierzono, że następujące po sobie poświęteczne dni

1 Podobnie jak w tradycji polskiej, z dniem świętego Andrzeja powiązane były wróżby matrymonialne.

2 O sile zimy świadczą na przykład paremie ze świętym Aftanem (18/31 stycznia, *На Афтана зима скарана, 472*) i świętą Agatą (5/18 lutego, *Агата быват на сніг богата, 468*).

3 W ludowej tradycji Łemków (i innych Słowian wschodnich), zimowy i wiosenny Mikołaj traktowani byli jak dwaj odrębni święci, czego poświadczeniem jest łemkowskie: *Сут два Микола, оба госты, бо еден холодний, а другий голодний, 482*) i rosyjskie proverbium: *Два Николы: один травный, другой морозный* (Gos 2004: 162). Jako przykład licznych polskich paremii można wymienić np.: *Na Mikołaja porzuć wóz, a zaprzęż sanie. Święty Mikołaj od bydła, od koni, a świnia niech się sama broni* (Poplawski 2016: 188).

4 Niezwykle popularny wśród prawosławnych Słowian, Święty Mikołaj był uznawany także za patrona zwierząt, w tym wilków. W wyobrażeniu ludu, którego korzenie sięgają wierzeń pogańskich i powiązania go z bogiem Wołosem, był postacią strzegącą dorobek przed tymi dzikimi zwierzętami (*Святий Миколаю, порозганяй волкы по гаю, 482*).

określały pogodę ma kolejne miesiące lub że okres między Bożym Narodzeniem a Nowym Rokiem zapowiadał pogodę na kolejne pory roku, według reguły: pierwszy dzień – prace wiosenne, drugi – okopywanie ziemniaków, trzeci – sianokosy, czwarty – żniwa, a piąty – pogodę na cały rok (Reinfuss 1990: 53). W świątkowskich prognozykach przyszłą pogodę zapowiadała Wigilia (*Святий Вечер якый, цілий рік такый, 486. Як на Святвечер небо зо звiздами, то рік богатий і дородний перед нами, 486*), Boże Narodzenie (*Повідали давно люде, як на Рiздво зелено, а на Великдень біло, то в поли потіхы не буде, 460*) oraz Nowy Rok (*Новий Рік якый, цілий рік такый, 464. На Новий Рік погода, буде в поли урода, 464. Новий Рік погодний, цілий рік дородний, 464. Як на Новий Рік сонце зріло, буде долга зима, буде долго біло, 464*)¹.

Ostatnim zimowym świętem, w zbiorach Bawolaka wyjątkowo bogato reprezentowanym, było święto Spotkania Pańskiego – Matki Boskiej Gromnicznej (1/14 lutego). Ustanowione na pamiątkę spotkania starca Symeona z Jezusem, w nauczaniu Cerkwi symbolizowało spotkanie ludzkości z Bogiem Starego i Nowego Testamentu², a w wierzeniach ludu było mitycznym spotkaniem zimy z wiosną (*На Стрітеня – Гривниці над хотаром, витат ся зима з ярмом, 466*)³. W tym dniu poświęcano gromnicę, która w zwyczajach Łemków pełniła funkcję magiczną – chroniła dom i rodzinę przez piorunami i gromami, a umierającemu oświećlała ostatnie chwile życia. Paremie łemkowskie dotyczące Spotkania Pańskiego są, ze względu na bliskość dat, niemal identyczne z polskimi przysłowiami dotyczącymi świętego Walentego. Analogia dotyczy podobnie używanych wyrażen antonimicznych, realizujących schemat: jak będzie ciepło, to potrważą mrozy (*Як на Гривниці з даху тече, зима іщы ся повлече, 460. Як сонце світит на Гривниці, будут іщы морозы і дуявиці, 462*) (por. Bulawa 2020: 220–221)⁴. Inne prognozyki to np. *Як в Гривниці по воді, то в Великдень по леді, 460. Коли на Гривниці мрака, не высохне в літі млака, 460. Як на Гривниці потепліє, слаба для газды надіє, 462*.

1 Pogodę na nadchodzący rok zapowiadały także zjawiska obecne w czasie innych świąt, na przykład na dzień świętego Andrzeja: *Як мягко на Андрія, то в поли недобра надія, 472* lub *Як ліє на Андрія, то недобра надія, 472*.

2 Cerkiew.pl, http://www.typ03.cerkiew.pl/index.php?id=swieta&tx_orthcal%5Bs_id%5D=24&cHash=272d0b91ef8cc48af2foa59592c8715b. Accessed 12.03.2021.

3 Z dniem Matki Bożej Gromnicznej związane były paremie opisujące, uzależnione od pogody, zachowanie niedźwiedzi, które albo się budziły albo kontynuowały sen zimowy: *На Гривниці медвід свою хыжу розвалят або ей поправлят, 460. Як на Гривниці курит, медвід хыжу бурит, 460. Як на Гривниці сонце світит, медвід хыжу ліпит, 462*.

4 Przykłady polskich paremii: *Gdy na święty Walenty deszcz, mrozy bywają jeszcze. Kiedy Walka skropią deszcz, mrozy cię poszczypią jeszcze* (Bulawa 2020: 221).

Wracając jednak do obserwacji samej przyrody, w zbiorze Bawolaka znaleźć można sporo prognostyków długoterminowych związanych z zimą (*Остра зима, лагідне літо, легка зима, слотне літо*, 426. *Як в зимі мороз пече, то в літі з даху тече*, 426. *Яка зима, таке літо*, 428) lub konkretnymi miesiącami (*Як в грудни земля зеленіє, то на яр долго не тепліє*, 430. *Грудень якый, червец такый*, 430. *Як в грудни сухо, то в липци мокро і глухо*, 430. *Січень погідний, рочок плідний*, 448. *Як в січни гріє, то в літі ліє*, 448. *Як січень цомплистий, то серпень колосистий*, 448. *Лютый без сніга, літо без хліба*, 436. *Як в лютым дощы пануют, добрий урожай обіцяють*, 438).

Życie na wsi, w zgodzie z przyrodą, to także obserwacja zachowań zwierząt, które mogły zapowiadać zmiany pogody. W taki oto sposób *śpiewający*, zwłaszcza w ciągu dnia, kogut zwiastował odwilż (*Козут в зимі співат — буде відліга*, 730)¹, a pszczoły – wiosnę (*Як в січни пчолы ся рушають, мокру яр заповідають*, 448). O przyszłości zbiorów mógł świadczyć również zalegający na polach śnieg, który zapewniał ochronę dla zbóż ozimych (*Дуже снігу в зимі, дуже хліба в літі*, 778. *Як сніг глибокий, то жыта високи / хліб високий*, 776. *Зима без сніга, літо без хліба*, 424).

W wielu z analizowanych paremii opisana była pogoda zimowa, taka jaką pamiętały starsze pokolenia. Poczynając od oczywistego stwierdzenia, że *Никому то не дивно, же в зимі зимно*, 426, poprzez chłodne charakterystyki poszczególnych miesięcy: grudnia (*Пришол грудень, принюс студень*, 430. *Грудень землю грудит, а хыжу студит*, 430. *В грудни мерзне вода в студни*, 430), stycznia (*В січни сніг, завирюха, пече зимно в уха*, 448. *Січень – сніг з вітрами, а люде трясут зубами*, 448) i lutego (*Быват лютый такий острый, же змерзне человек до кости*, 436. *Звідат ся лютый, чи-с добрі взутый*, 436. *Лютый все морозом підкутий*, 436). Luty, choć mroźny, uważany był już także za czas, w którym obserwowano pierwsze oznaki zmiany pogody. Graniczny, zimowo-wiosenny charakter lutego odzwierciedlony został w cyklu łemkowskich paremii atmosferycznych (*Лютый в день хлюпоче, а в ночи тріскоче*, 436. *Лютый гварит, я піл зимы, а піл яри*, 436. *Лютый дуріє, то морозит, то гріє*, 436. *Лютый фіглярец, то січень, то марец*, 436). Pogoda w lutym zapowiadała nadchodzącą wiosnę (*Як в лютым теплено, то на яр буде студено*, 438. *Як лютый з бурями, скоро яр медже нами*, 438. *Як лютый тепло тримат, зимну яр заповідат*, 438. *Як лютый острый, скоро яр загостит*, 438), także w paremiach odnoszących się do liturgicznych dni wspomnień świętej Kseni (24 stycznia / 6 lutego, *Прийде Ксенія, буде потепління*, 470) i świętego Izydora (4/17 lutego, *По Ізидорі тепліє на дворі*, 476).

1 Nietypowe zachowanie kogutów i kur często oznaczało zmianę pogody: *Як когуты в день співають, зміну погоды заповідають*, 730. *Як на дворі куры кодкодают, зміны погоды заповідають*, 744.

Definitywną zapowiedzią końca zimy były ostatnie dni lutego (*Конец лютого показує, най ся газда до яри рыхтує*, 436) oraz święci przełomu lutego i marca: święty Teodor (27 lutego / 2 marca, *На святого Теодора зима забераєт ся зо двора*, 484) i święty Grzegorz (12/25 marca, *На святого Григоря, пішла зима до моря*, 474). Na szczęście, choć długa i chłodna, zima trwała tylko do wiosny: *Хоцбы яка тяжка зима, то лем до яри потримат*, 426.

WIOSNA

Wiosna, mimo że dla mieszkańców wsi oznaczała wyjątkowo ciężki okres, zarówno ze względu na kończące się już zapasy żywności, jak i początek prac polowych, była porą roku najbardziej wyczekiwaną (*Чекают яри, як молодий, так і старий*, 422), utożsamianą z młodością, witalnością i odrodzeniem przyrody (*Яр то дівка, літо мати, осінь вдова, а зима – мачуха*, 424). O tym kiedy nadejdzie i jaka będzie wiosna prognozowano już jesienią (*Так гварили стары люде, який листопад, то і такый марець буде*, 434. *Як листя з дерева пізно опадають, пізну яр заповідають*, 718).

Nadzieja na odrodzenie przyrody pomagała ludowi przeżyć miesiąc, w których zapasy żywności zebranej latem i jesienią i gromadzonej w komorach, spichlerzach i piwnicach drastycznie malały. *Na wiosnę nawiedzały wieś ciężkie przednówki, w czasie których trzeba mocno przyciągać pasa, a czasem i głodować* (Reinfuss 1990: 31). Obawy ludności znalazły wyraz i w paremiach typu: *На яр до голоду привыкай*, 422. *На яр лісы красніють, люде марніють, на осінь лісы марніють, люде красніють*, 422.

Pierwsze oznaki wiosny pojawiały się już w marcu, a leżące na polach resztki śniegu nie przeszkadzały odczuwać w powietrzu nadchodzącej zmiany pory roku (*Марець зиму вымітат, а яр собі витат*, 422). Choć zdarzały się jeszcze opady śniegu, niebezpieczne dla drzewek owocowych (*Сніг марцовий для садовини нездоровий*, 776), to wiosna pewnie następowała, o czym świadczy paremia ze świętym Konradem (5/18 marca, *На Кіндрата яр в пташкы богата*, 476).

Kolejnym ważnym, z punktu widzenia symboliki przebudzenia przyrody, dniem było święto Zwiastowania NMP, przypadające na 25 marca / 7 kwietnia. Zgodnie z łemkowskimi proverbiaми był to już definitywny koniec zimy (*На Благовіщын्या знимай кожух, газдыня*, 488. *На Благовіщын्या не ма зима потішыня*, 488) i początek prac polowych.

Przysłowiowa zmienność pogody marcowej i kwietniowej, znana z prowerbiów ogólnopolskich, znajduje wyraz także w formach świątkowskich (*В марци / В квітни, і сніжком сіє, і сонце гріє*, 432/442. *В марци і зо стріхы капат, і мороз за ніс хатат*, 442. *Квітень переплітат, трохи зими, трохи літа*, 432). Niepewna pogoda,

a zwłaszcza ciągle panujący chłód, w sposób szczególny doskwierał osobom starszym (*Докаль марец, змерзне іщы нееден старец, 442*).

W odróżnieniu od tych dwóch niestabilnych miesięcy, w świątkowskich przysłowkach utrwalone zostało przekonanie o maju jako *najspokojniejszym* wiosennym miesiącu. Był to już zazwyczaj ciepły miesiąc, kiedy buzująca energią przyroda dawała o sobie znać śpiewem słowika (*Витай нам маю, з соловіюм в гаю, 440*) radośnie bzyczącymi pszczołami (*Пришол май, пчолам рай, 440*), zieleniącymi się zbożami (24 kwietnia / 7 maja, *На Савы піднимают ся жыта і травы, 482*) i dąbrowami (30 kwietnia / 13 maja, *На Якова зелена діброва, 474*). Choć można się było spodziewać także niespodzianek pogodowych (*Май быват шалений, то теплий, то студений, 440*), to maj dla Łemków był rajskim miesiącem (*В маю, чловеце, на світі як в раю, 440*).

O wiosennej pogodzie mowa także w prognostykach związanych z liturgicznym wspomnieniem świętych, przede wszystkim ze świętym Jerzym (23 kwietnia / 6 maja: *Як на святого Юра погода ся зонсує, то сім дни небо поплакує, 476*) i świętym Mikołajem, którego wiosenne wspomnienie przeniesienia relikwii z Azji Mniejszej do włoskiego Bari przypadało na 9 / 22 maja (*На ярного Микола, не быват студено николи, 480*)¹. Z Wielkanocą i innymi, zależnymi od niej świętami ruchomymi, związanych jest niewiele prowerbiów. Wynika to głównie z niestałych dat tych świąt, które utrudniały ludziom obserwującym pogodę stworzenie reguł łączących je ze zjawiskami wiosennej przyrody. Wyjątkowo pojawiają się znane także w polskich gwarach prowerbia dotyczące przypadających zwykle między połową maja a początkiem czerwca wybitnie wiosennych Zielonych Świątek, wśród Łemków nazywanych *Rusala*: *До святого Духа не знимай капелюха, а по святым Дусі не забывай о капелюсі, 488. До святого Духа не знимай кожуха, а по святым Дусі ход дале в кожусі, 488*.

Z początkiem wiosny rozpoczynał się nowy sezon prac polowych i gospodarskich. Po przeschnięciu, bronując, orząc i nawożąc, ziemię przygotowywano pod zasiewy roślin jarych². Jeśli tylko pogoda i warunki na polu pozwalały, do prac przystępowano już w marcu (*Згынул в марци сніжок, бер ся, газдо, за плужок, 442*). Powszechne było przekonanie, że zyskiwał ten, kto nie próżnował, kto wcześniej zaczynał prace (*Хто вчасно оре і сіє, тот того не пожаліє, 222. Што-с на яр посіял, то будеш в осени зберал, 242*).

1 Często sytuacja kończących się zapasów opisana jest we wspomnianej już wyżej paremii o świętych Mikołajach, z których ten wiosenny jest *głodny*: *Сут два Микола, оба госты, бо еден холодний, а другий голодний, 482*.

2 Rośliny ozime siano najczęściej od połowy września, a więc już pod koniec sierpnia rozpoczynały się przygotowania gleby pod zasiewy. Dla ich wegetacji szczególnie ważny był okres zimowy, zwłaszcza odpowiednie opady śniegu zapewniające ochronę przez zmrożeniem ziaren.

Хто в марці сіяти не зачинат, тот про своє добро забывает, 444) i w odpowiedni sposób przygotował pole (*Глубше зорати, більше хліба будеш мати, 220. Ор глибоко, зійде високо, 222*). Od wiosennej pracy zależała egzystencja całej rodziny: zasiane na wiosnę, a zebrane latem i jesienią płody rolne, spożywane były w okresie zimowo-wiosennym.

Spośród roślin jarych, najwcześniej zabierano się do wysiewu owsa, następnie jęczmienia, żyta jarego, pszenicy, a potem gryki tatarskiej. Utrwalone w ludowych prowerbiach daty i kolejność prac polowych pokrywają się z wiedzą specjalistyczną i zalecanymi terminami zasiewów (od połowy marca do początku maja). Optymalny okres wysiewu owsa dla terenów południowej Polski to 20–30 marca (*Сій овес в кожусі, а жыто в капелюсі, 724. Втовды просо треба сіяти, як ся має дуб розвивати, 724*)¹. W przypadku jęczmienia jarego w Małopolsce czas wysiewu przypada na trzecią dekadę marca (*Кінчым ся марец, рыхтуй, газдо, в поле ярец, 442. Як мине марец, рыхтуй в поле ярец, 444*), kiedy wciąż jeszcze panują niskie temperatury i wysoka wilgotność gleby (*Шмар ярец в болото, а збереш золото, 722*)². W marcu i na początku kwietnia siano bób (*В марці посадиш біб, збереш хліб, 442*).

W nieco już cieplejszym, choć równie niestabilnym pogodowo, kwietniu przeprowadzano ocenę stanu zbóż ozimych, których zielone pędy powinny być już wyraźnie widoczne na polach. Była to także pora zasiewów jęczmienia i pszenicy jarej oraz niektórych warzyw, np. kapusty (*Квітень дає пораду, сій, газдыньо, росаду, 432*)³. Jakość przyszłych zbiorów mogła zapowiadać kwietniowa pogoda (*Як в квітни сонце гріє, то газда богате, 432. Як в квітни суша, то ся зо землі нич не рушат, 432*). Punktem orientacyjnym znów było święto Zwiastowania NMP, które według części paremii oznaczać mogło zarówno początek prac na polu (*На Благовіщяня газда сіяти зачинат, 488*), jak i ich koniec (*Хто не посіял до Благослова, тот не вартат доброго слова, 488*). Jak zauważył Popławski, taki typ rozbieżności dotyczących terminów wysiewu, lub zakazujących danych czynności przed określoną datą / po określonej dacie, nie był niczym nadzwyczajnym w prowerbiach kalendarzowych. Prace polowe zależne były od warunków atmosferycznych, które w różnych latach mogły się od siebie różnić, a tym samym być pretekstem (stanowiąc podstawę reguły) do tworzenia czasem sprzecznych ze sobą przysłów (por. Popławski 2017: 295).

1 Przy wczesnych terminach Wielkanocy ważną rolę odgrywała pogoda panująca w Wielki Piątek: *Як в Велику Пятницю роса, сій, газдо, дуже проса, 486*.

2 Okiem rolnika, <https://www.okiemrolnika.pl/uprawa/item/1609-optymalne-terminy-siewu-zboz-jarych>. Accessed 20.04.2021.

3 Zbyt późne sadzenie kapusty mogło zakończyć się porażką, tak jak to obrazowo opisuje paremia *Хто капусту садит в маю, тот ей квасит в яю, 288*.

Maj, ostatni z wiosennych miesięcy, kończący okres prac polowych (*В маю няню по ораню*, 438), był czasem wysiewu owsa (*Як на святого Юра роса, то сій, газдо, дуже проса*, 476) oraz, przede wszystkim, gryki tatarskiej, która choć charakteryzowała się szybkim okresem wegetacyjnym, była rośliną wrażliwą na niskie temperatury gleby¹. W świątkowskiej tradycji zasiewy gryki należy rozpoczynać w dniu świętego Marka (25 kwietnia / 8 maja: *Іде май, Марку, бер ся за татарку*, 440) dopiero po wiosennym Mikołaju (9/22 maja: *До святого Микола не сій гречкы никола*, 480). Natomiast do świętego Jerzego zboża ozime powinny już osiągnąć odpowiednią wysokość (*Як на святого Юра сховат ся в жыті кура, то буде зерна неедна фура*, 476). W Świątkowej Wielkiej, na początku maja, sadzono także ziemniaki, czyli *bandurky*.

Nadejście ciepłego, zielonego maja oznaczało także początek wypasu zwierząt (*В маю пасеш уці по гаю*, 438), a momentem symbolicznym był dzień świętego Jerzego (23 kwietnia / 6 maja: *На святого Юра лен треба сіяти і худобу выганяти*, 476). W tym dniu w tradycji wschodnio- i południowosłowiańskiej (w tradycji polskiej odpowiednikiem był przypadający 23 kwietnia dzień świętego Wojciecha) organizowane były redyki wiosenne – sześciomiesięczny wypas owiec na halach, zwyczajowo trwający do jesiennego świętego Michała (Reinfuss 1990: 57).

3 Poza poradami rolniczymi, wśród świątkowskich paremii związanych z miesiącami wiosennymi, znajduje się sporo prognostyków kalendarzowych, zarówno krótkoterminowych, jak i długoterminowych, przewidujących także wielkość letnio-jesiennych zbiorów. W kategorii tych pierwszych, głównymi czynnikami wpływającymi na pogodę były opady deszczu lub temperatura (*Марец без воды, квітень без погоды*, 442. *Марец з водами, квітень з погодом і травами*, 442. *Марец теплий, квітень студений, май буде зелений*, 442. *Квітень з водами, май з травами*, 432. *Квітень з водом, май з погодом*, 432). Lud wierzył także, że odgłosy grzmotów, które pojawiały się na wiosnę, zwiastowały dobrą pogodę i urodzaj (*Як в марци гырмоты, вродит ся жытко понад плоты*, 444. *Як квітень з гырмами, скоро буде трава під ногами / плотами*, 432. *Гырмота в маю не шкодит, сад добрі зародит*, 774)².

Znacznie bogatszy jest zbiór prognostyków długoterminowych, w których od pogody wiosennej zależało lato lub jesień (*Як на яр павучына літат, сподівай ся горячого літа*, 422. *Яр з водом, літо з погодом*, 422. *Яр красна квітём, а літо теплом*, 424.

1 Według kalendarzy rolniczych do siewu gryki można było przystępować dopiero wówczas, gdy wierzchnia warstwa gleby osiągnie temperaturę około 10 stopni Celsjusza, a optymalny termin przypadał między 15 a 25 maja (MODR Warszawa, <https://www.modr.mazowsze.pl/porady-dla-rolnikow/produkcja-roslinna/212-uprawa-gryki.html>. Accessed 10.04.2021).

2 O symbolice grzmotów por. np. Popławski 2020: 229.

Як марець з дойджом, цілий рік зо слотом, 444. Як в квітни ліє, то в літі гріє, 432. Як в квітни перуны стріляють, мокре літо заповідають, 432). Wiosenne warunki pogodowe uznawano za kluczowe dla wegetacji roślin, zarówno ozimych, jak i jarych (*Дощ на час, золото в нас, 774. Як на яр тепло на дворі, то буде хліб в коморі, 422*). Na urodzaj w sezonie letnim wpływ miała pogoda w marcu (*Марець непогідний, рочок бідний, 442. Як в марци сонце гріє, то газда ся сміє, 444*) oraz wielkość opadów deszczu (*Як в марци плюха, то в маю посуха, 444. Як в марци дощ ліє, зла, газдо, надіє, 444. Сухый марець планний на ярець, 444*). W przysłowiaach kalendarzowych poświadczono były pewne warunki, których spełnienie zapewniało odpowiedni urodzaj (*Сухый марець, квітень мокрий, май холодний, буде рочок дородний, 444. Сухый марець, теплий квітень, мокрий май, буде добрий урожай, 444*).

Szczególnie ważny dla zbiorów był maj, miesiąc kwitnących kwiatów i zieleniących się zbóż. To wtedy potrzebne były opady deszczu (*Майове болото для газды золото, 440. Мокрий май, буде жыто як гай, 440. В маю крапля дойджу од золота дорожша, 438*), choć nie zawsze były one pożądane (*Мокрий, теплий май, буде слабий урожай, 440*). W opinii mieszkańców Świętokowej Wielkiej, wegetacji roślin zdecydowanie sprzyjały niskie temperatury (*Май зимний, рік плідний, 440. Холодний май, буде добрий урожай, 440. Холодний май, буде сіна урожай, 440*)¹.

Wśród wiosennych dni świątecznych, w ludowej prognostyce łemkowskiej symboliczne miejsce zajmowało wspomniane już kilkakrotnie Zwiastowanie NMP (*Яке Благовіщяня, таке і Воскресіня, 448*). Kolejnymi ważnymi datami była Wielkanoc (*Як на Великдень дощ, то до Русаля веце воды як погоды, 486*) oraz Wielki Piątek, dzień w którym wspomniano ukrzyżowanie Chrystusa, a w wierzeniach ludu cały świat zatapiał się w zadumie (*Як в Велику Пятницю морозы, то будут сіна полны возы, 486. Як в Велику Пятницю росы, будут добры сінокосы, 486*). Równie pozytywne prognostyki odnoszą się do wspomnienia świętego Jerzego (*День Юра в росах, зродят ся проса, 476. Як на Юрия дощ і грім, буде радіст людям всім, 476*). Jak widać w tych przysłowiaach, kluczowa dla wegetacji roślin była poranna rosa.

Świat wokół to nie tylko zjawiska atmosferyczne, ale także zmieniająca się na wiosnę flora i fauna, budzące się do życia rośliny i zmiany w zachowaniach zwierząt. Wiosenne przebudzenie przyrody mieszkańcy wsi widzieli, słyszeli i czuli na każdym kroku. Łąki kwietne i kwitnące na początku kwietnia brzozy, a także kukanie kukulek, były sygnałem

1 Warto wspomnieć o jeszcze dwóch prowerbiach wiążących maj z ważnymi wydarzeniami z życia człowieka. O ile bowiem, w tradycji łemkowskiej wyrażanej przysłowiami, urodziny w maju zapewniały powodzenie w życiu (*Хто ся в маю вродит, тому ся добрі поводит, 440*), o tyle zawarcie ślubu zdecydowanie nie było polecane (*Шлюб майовий, гроб готовий, 186*).

dla gospodarzy do siania jęczmienia (*Як береза ся розвине, а сонце гріє, то ся ярец сіє, 710. Як земля квіттьом забіліє, то газда ярец сіє, 716*). Sygnałem do wysiewu gryki tatarskiej były olchy, które zapewne w Świątkowej kwitnęły nieco później niż w nizinnych częściach Polski. Mowa zapewne o końcu kwietnia, kiedy pogoda była stabilniejsza i panowały odpowiednie dla tej rośliny warunki glebowe (*Як вільха квітне, сії татарку, Мумре, 720*).

W gospodarce wiejskiej ważne miejsce odgrywały pszczoły, które już od wczesnej wiosny mogły korzystać z kwitnących wierzb, drzew owocowych i rzepaku, a potem akacji, malin, lipy¹. Pierwsze prace przy nich należało podejmować już w kwietniu i maju, najlepiej w dni słoneczne, ciepłe i bezwietrzne. O ile kwiecień mógł być jeszcze miesiącem zbyt zimnym, o tyle maj oznaczał zdecydowane ożywienie w ulach (*Пришол май, пчолам рай, 440*). Dbanie o ich dokarmianie, zwłaszcza w maju i czerwcu, aż do dnia świętego Jana (24 czerwca / 7 lipca), nagradzane było słodkim miodem (*Даш істи пчолі до святого Івана, то она зробит з тебе пана, 752*). Problemem każdego pszczelarza było zadbanie o termin rojenia się pszczół, czyli rozmnażania poprzez zajmowanie nowych siedlisk. Ważne było, aby zakończyło się ono najpóźniej w maju (*Як ся пчолы в маю выроят, то віз сіна стоят, а пізнійшыї рій, та вышмар на гній, 752*).

Przysłowiowymi zwiastunami wiosny były oczywiście ptaki, szczególnie te przylatujące z ciepłych krajów, witane przez pracujących na polach gazdów (*Як птахы зза моря вертают, газдове з плугами / з полями розмовляют, 762*). Spośród ptasich zwiastunów pierwsza była jaskółka, rozpoczynająca wiosnę (*Ластівка яр зачынат, а соловії кінчыт, 758*), a także zapowiadająca nadchodzący deszcz (*Ластівкы низко літают – дойдж обіцяют, 758*). Kolejnym wiosennym ptakiem była kukułka, której kukanie oznaczało początek nowej, zielonej pory roku (*Як зозуля закукала, то і яр настала, 758*), a w Świątkowej Wielkiej zapowiadało urodzaj (*Як зозуля кукаєт в маю, сподівай ся, газдо, урощаю, 758*).

Upływająca wiosna, której koniec symbolizuje kwitnąca róża (*Як ружа заквітат, то яр одлітат, 720*) i coraz cieplejsze dni w naturalny sposób przygotowywała gospodarzy do letnich prac polowych, sianokosów, żniw... Symbolicznym dla tradycji ludowej końcem wiosny było przesilenie letnie (około 21 czerwca) i dzień świętego Jana – słońce wówczas górowało w zenicie, a dzień był najdłuższy w całym roku. Według tradycji wschodniej, choć wspomnienie Narodzin Jana Chrzciciela przypadało ponad 2 tygodnie później, bo dopiero 7 lipca (24 czerwca), świętowano ten dzień jako początek lata².

1 Pasięka, <https://pasięka24.pl/index.php/pl-pl/pasięka-czasopismo-dla-pszczelarzy/34-pasięka-3-2009/246-miod-pierwszy-i-te-nastpne>, Accessed 10.04.2021.

2 Tajemnicza noc świętojańska, na wschodzie obchodzona jako Noc Kupały, pełna była zwyczajów, magii ludowej i bogatej symboliki.

Analiza łemkowskich przysłów kalendarzowych i prognostyków pochodzących z książki Bolesława Bawolaka daje podstawę do rekonstrukcji niektórych utrwalonych w spetryfikowanych połączeniach słownych ludowych sądów na temat zasad prowadzenia gospodarstwa domowego, zależności między zjawiskami przyrodniczymi i ich wpływu na życie człowieka. W analizowanych łemkowskich paremiach utrwalono prognostyki, zalecenia i wskazówki do działania, ostrzeżenia i przestrogi, zasady i normy, a także inne ludowe spostrzeżenia na temat natury i ich wpływu na życie dawnych mieszkańców wsi Świątkowa Wielka. Jako ważny element kultury niematerialnej propagowały one dobre praktyki w prowadzeniu gospodarstwa, wskazywały na sposób postępowania z ziemią, określały widełki czasowe dla określonych czynności. Społeczność wiejska wykorzystywała wiedzę i doświadczenie w nich zawarte dla maksymalizacji upraw i zbiorów (Popławski 2017: 299).

Przysłowia ludowe tworzone były przez wiele pokoleń na podstawie obserwacji przyrody i uczestnictwa w życiu społeczno-religijnym wspólnoty. Zatopienie w naturze i pełna od niej zależność umożliwiały i prowokowały do tworzenia prognostyków, dzięki którym doświadczenie przodków mogło pomóc przyszłym pokoleniom. Kiedyś uwrażliwiała na przyrodę, zmuszały do jej uważnej obserwacji i śledzenia znaków przez nią wysyłanych, a dzisiaj pozostały jako inspiracja harmonijnego współżycia ludzi z naturą.

Przysłowia kalendarzowe i ludowa frazeologia stanowią niezwykle ważną część kultury duchowej narodów, jej kulturowy rezerwuar pamięci. Tym bardziej więc ważne jest jej gromadzenie i analiza, która stanowić może podstawę do opisu zmian cywilizacyjnych dokonujących się w tych niewielkich społecznościach. Nawet jeśli znaczna jej część utraciła już swoją pierwotną motywację (na skutek obecnych zmian klimatycznych ta motywacja być może jeszcze bardziej straciła na znaczeniu), to pozostaje zapisem dawnej kultury, codziennych zwyczajów ludowych, wrażliwości i sposobu myślenia tamtych pokoleń. Materiał językowy w postaci łemkowskich paremii kalendarzowych ze Świątkowej Wielkiej jest tym bardziej ważny, że stanowi również świadectwo życia dawnych mieszkańców tej miejscowości, których większość bezpowrotnie opuściła swoje domy w 1945 roku, zmuszona do wyjazdu na ziemie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Zbiór gromadzony przez ponad pół wieku przez Bolesława Bawolaka pozwala zachować część życia tych ludzi z okresu przed wysiedleniem, tworzy pomost łączący teraźniejszość z przeszłością i zapewnia ciągłość tradycji.

REFERENCES

- Bartmiński 2006:** Bartmiński, Jerzy. *Linguistic Bases of the Perception of the World*. Lublin: UMCS Press, 2006. [In Polish: Bartmiński, Jerzy. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS, 2006.]
- Bawolak 2021:** Bawolak, Bolesław (Wasył). *Lemko Proverbs and Sayings from Swiatkowa Wielka and the Surrounding Area*. Siercza: Wydawnictwo Żyznowski, 2021. [In Polish: Bawolak, Bolesław (Wasył). *Łemkowskie przysłowia i powiedzenia ze Świątkowej Wielkiej i okolic / Лемківські пруповідкы і приказкы зо Святковы Великої і околиц*. Siercza: Wydawnictwo Żyznowski, 2021.]
- Blin-Olbert 1994:** Blin-Olbert, Danuta. "Lemko Yearly Rituals." In Czajkowski, Jerzy, ed. *Lemkos in History and Culture of Carpathians*: 313–352. Sanok: Muzeum Budownictwa Ludowego, 1994. [In Polish: Blin-Olbert, Danuta. „Rok obrzędowy u Łemków.” W: Czajkowski, Jerzy, red. *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*: 313–352. Sanok: Muzeum Budownictwa Ludowego, 1994.]
- Bulawa 2020:** Bulawa, Monika. "St. Valentine in Polish Phrasemes and Proverbs." In Rak, Maciej & Valerij Mokienko, eds. *Slavic Dialectal Phraseology II*: 211–224. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2020. [In Polish: Buława, Monika. „Święty Walenty we frazeologizmach i przysłowiaach polskich.” W: Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*: 211–224. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.]
- Chomiak 2017:** Chomiak, Mirosława. "Lemko Proverbs about Nature, Weather, Fortune-Telling and Work." In Lubocha-Kruglik, Jolanta & Oksana Małysa, eds. *The World Behind the Text*: 73–88. Katowice: Śląsk. [In Polish: Chomiak, Mirosława. „Łemkowskie przysłowia o przyrodzie, pogodzie, wróżbach i pracy.” W: Lubocha-Kruglik, Jolanta & Oksana Małysa, red. *Świat za tekstem*: 73–88. Katowice: Śląsk, 2017.]
- Gos 2004:** Gos, Elżbieta. "Sacrum in Polish and Russian Folk Creativity. Linguistic Perception of the Saint Nicholas." In Bartoszevska, Janina & Walerij Mokijenko & Harry Walter, eds. *Slavic Phraseology and Other Levels of the Language System*: 161–165. University of Gdansk Press, 2004. [In Polish: Gos, Elżbieta. "Sacrum w twórczości ludowej polskiej i rosyjskiej. Językowy obraz postaci św. Mikołaja.” W: Bartoszevska, Janina & Walerij Mokijenko & Harry Walter, red. *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego*: 161–165. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004.]
- Hampl 2012:** Hampl, Lubomir. *Fowl in Czech and Polish Phraseology. Conceptualization – Perception – Reflection*. Bielsko-Biała: ATH, 2012. [In Polish: Hampl, Lubomir. *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej. Konceptualizacja – obraz – odzwierciedlenie*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH, 2012.]
- Hampl 2015:** Hampl, Lubomir. "The Interpretation of FOWL in Czech and Polish Set Phrases Regarding Folk Tradition of Weather Forecasting and Seasons (Using Animal//Fowl Linguistic Equivalents)." *Jezyk a Kultura*, no 25 (2015): 103–119. [In Polish: Hampl, Lubomir. „Interpretacja PTACTWA w czeskich i polskich związkach frazeologicznych z zakresu tradycji ludowej przepowiadania pogody i pór roku (z wykorzystaniem zwierzęcych//ptasich nazw).” *Jezyk a Kultura*, t. 25 (2015): 103–119.]

- Koper 2000:** Koper, Anna. "The Empirical and Mythological Basis for Meteorological Forecasts. The Factor of Time." *Etnolingwistyka*, no 12 (2000): 233–250. [In Polish: Koper, Anna. „Empiryczne i mitologiczne podstawy przepowiedni meteorologicznych. Czas w przepowiedniach.” *Etnolingwistyka*, nr 12 (2000): 233–250.]
- NKPP:** Krzyżanowski, Julian, ed. *New Book of Polish Proverbs and Proverbial Expressions*, vol. 1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. [In Polish: Krzyżanowski, Julian, red. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978.]
- Poplawski 2016:** Poplawski, Emil. "Saint Nicholas in Polish Dialectal Paremiological Space. Glosa to the Cultural Perception of the Bishop of Myra." In Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, eds. *Slavic Dialectal Phraseology*: 183–194. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2016. [In Polish: Popławski, Emil. „Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry.” W: Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa*: 183–194. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.]
- Poplawski 2017:** Poplawski, Emil. "Farm Year in the Light of Proverbs in Polish Local Dialects (from St. Matthias – 24 February to St. Paul – 29 June)." In Osowski, Blazej & Justyna Kobus, eds. *Language in the Region, Region in the Language 2*: 289–304. Poznan: Poznańskie Studia Polonistyczne, 2017. [In Polish: Popławski, Emil. „Rok rolniczo-gospodarski w świetle przysłów w gwarach polskich (od św. Macieja – 24 lutego, do św. Pawła – 29 czerwca).” W: Osowski, Blazej & Justyna Kobus, red. *Język w regionie, region w języku 2*: 289–304. Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, 2017.]
- Poplawski 2020:** Poplawski, Emil. "Farm Year in the Light of Proverbs in Polish Local Dialects (from St. Elijah – 2 July to St. Thomas – 21 December)." In Rak, Maciej & Valerij Mokienko, eds. *Slavic Dialectal Phraseology II*: 225–234. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2020. [In Polish: Popławski, Emil. „Rok rolniczo-gospodarski w świetle przysłów w gwarach polskich (od św. Eliasza – 20 lipca, do św. Tomasza – 21 grudnia).” W: Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*: 225–234. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.]
- Rak & Sikora 2016:** Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, eds. *Slavic Dialectal Phraseology*. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2016. [In Polish: Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.]
- Rak & Mokienko 2020:** Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko. *Slavic Dialectal Phraseology II*. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2020. [In Polish: Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.]
- Reinfuss 1990:** Reinfuss, Roman. *In the Footsteps of Lemkos*. Warsaw: Kraj, 1990. [In Polish: Reinfuss, Roman. *Śladami Łemków*. Warszawa: Wydawnictwo PTTK "Kraj", 1990.]
- Skorupska-Raczynska 2013:** Skorupska-Raczynska, Elzbieta. "God Helps Those Who Observe His Holy Days... Polish Religious Festivals In Old And Modern Polish Phraseology And Paremiology." *Białostockie Archiwum Językowe*, no 13 (2013): 295–314. [In Polish: Skorupska-Raczyńska, Elżbieta. „Kto świętuje święta Boże, temu Pan Bóg dopomoże... Święta polskie we frazeologii i paremiologii dawnej i współczesnej.” *Białostockie Archiwum Językowe*, nr 13 (2013): 295–314.]